

Politiques de l'ennemistat

Achille Mbembe

PENSAMENT I SOCIETAT – 41
Col·lecció dirigida per Gustau Muñoz

Polítiques de l'enemistat

institutió
alfons el magnànim
centre valència
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2019

Títol original: *Politiques de l'inimitié*, Éditions La Découverte, París, 2016.

Disseny realitzat amb el programa Indesign, els tipus Linotype Syntax i Linotype Syntax sc i imprès sobre paper offset print speed ivory de 90 g/m²

© Éditions La Découverte, 2016

© Traducció: Isabel Garcia Canet, 2019

© Traducció de l'Annex [«Necropolítica»], Simona Škarateč

© 2019, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i Investigació
Corona, 36 — 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
iam@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

Disseny de la coberta: Espai Paco Bascuñán

Il·lustració de la coberta: "If UKIP were pigeons, Clacton-on-Sea", Banksy.

Fotografia: Dunk

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

ISBN: 978-84-7822-792-1

Dipòsit legal: V. 922-2019

Maquetació: IIFV

Impressió: Impressors RAF

*Per a Fabien Éboussi Boulaga,
Jean-François Bayart
i Peter L. Geschiere*

Índex

Introducció. La prova del món	11
Capítol 1. La sortida de la democràcia	21
Tomb, inversió i acceleració	21
El cos nocturn de la democràcia	28
Mitològiques	34
La consumació del diví	43
Necropolítica i relació sense desig	48
Capítol 2. La societat d'enemistat	59
L'objecte aterridor	60
L'enemic, aquest Altre que sóc jo	66
Els damnats de la fe	71
Estat d'inseguretat	72
Nanoracisme i narcoteràpia	76
Capítol 3. La farmàcia de Fanon	85
El principi de destrucció	86
Societat d'objectes i metafísica de la destrucció	99
Pors racistes	104
Descolonització radical i festa de la imaginació	109
La relació de cura	111
El doble sobresaltat	115
La vida que se'n va	122
Capítol 4. Aquest migdia esgotador	127
Paradoxes de l'humanisme	128
L'Altre de l'humà i genealogies de l'objecte	131
El món zero	135
Antimuseu	139
Autofàgia	141
Capitalisme i animisme	146
Emancipació del vivent	149
Conclusió. L'ètica del passant	153
Annex. Necropolítica	159

Introducció. La prova del món

No n'hi ha prou de tenir a la mà un llibre per a saber-se'n servir. Al principi, hauria volgut escriure'n un que no estigués gaire envoltat de misteri. Finalment, vet ací un breu assaig fet d'esbossos, de capítols paral·lels, de traços més o menys discontinus, de puntejats, de gestos vius i ràpids, fins i tot de moviments lleugers de retirada seguits de capgiraments sobtats.

Certament, el tema –aspre– no es prestava gens a una nota de violí. N'hi haurà, doncs, prou de suggerir la presència d'un os, d'un crani de mort o d'un esquelet a l'interior de l'element que tractem. Aquest os, aquest crani de mort i aquest esquelet tenen noms: la repoblació de la Terra, la sortida de la democràcia, la societat de l'enemistat, la relació sense desig, la veu de la sang, el terror i el contraterror en tant que medicina i verí de la nostra època (capítols 1 i 2). El millor mitjà per accedir a aquests diferents esquelets era produir una forma gens laxa, sinó tibant i carregada d'energia. Comsevulla que siga, vet ací un text pel qual el lector pot lliscar lliurement, sense controls ni visats. Pot romandre-hi tant com vulga, desplaçar-se al seu gust, entrar-hi i sortir-ne en qualsevol moment i per qualsevol porta. Pot desplaçar-se en qualsevol direcció tot mantenint, pel que fa a cadascun dels seus mots i a cadascuna de les seues afirmacions, la mateixa distància crítica. I si cal, un bri d'escepticisme.

Tot acte d'escriptura se suposa que engega una força o, encara, un debat: el que ací anomenem un element. En aquest cas, s'hi tractava d'un element brut i d'una força concentrada, una força de separació més que no una força que intensifica el lligam: una força d'escissió i d'isolament real, replegada exclusivament sobre si mateixa, que cerca apartar-se de la resta del món, tot prenent alhora assegurar-se'n el govern en darrera instància. La reflexió que segueix tracta, en efecte, de la projecció a escala planetària de la relació d'enemistat i les seues múltiples reconfiguracions en l'època contemporània.

El concepte platònic de *pharmakon* –la idea d'una medecina que és alhora remei i verí– en constitueix el fil conductor. Recolçant-nos en part en l'obra política i psiquiàtrica de Frantz Fanon, mostrarem com, en el solc obert pels conflictes de la descolonització, la guerra –en les diferents figures de la conquesta i l'ocupació, el terror i la contrainsurgència– ha esdevingut, a l'eixida del segle XX, el signe de la nostra època.

Aquesta transformació ha alliberat, com a torna, moviments passionals que, a poc a poc, empenyen gradualment les democràcies liberals a revestir-se amb els hàbits de l'excepció, a emprendre en terres llunyanes accions sense limitació de cap mena, i a voler exercir la dictadura contra si mateixes i contra els seus enemics. Hom s'interroga, entre d'altres coses, sobre les conseqüències d'aquesta inversió i sobre els nous termes en què es planteja d'ara endavant la qüestió de les relacions entre la violència i la llei, la norma i l'excepció, l'estat de guerra, l'estat de seguretat i l'estat de llibertat. En un context de contracció del món, de repoblació de la Terra com a efecte dels nous cicles de moviment de les poblacions, aquest assaig no tracta només d'obrir nous camins per a una crítica dels nacionalismes atàvics. S'interroga també, de manera indirecta, sobre el que podrien ser els fonaments d'una genealogia comuna i, per consegüent, d'una política del vivent més enllà de l'humanisme.

L'assaig tracta, en efecte, d'aquest tipus d'actitud o d'arranjament amb el món –fins i tot d'ús del món– que en aquest inici de segle consisteix a considerar com a no-res tot allò que no siga un mateix. Aquest procés té una genealogia i un nom: la cursa cap a la separació i el *deslligament*. Això es desenvolupa sobre un fons d'angoixa d'anihilament. Nombrosos són, en efecte, els qui avui se senten aterrits. Tenen por d'haver estat envaïts i de trobar-se en procés de desaparèixer. Pobles sencers tenen la impressió d'haver esgotat ja els recursos necessaris per a mantenir la seua identitat. Consideren que ja no existeix l'enfora i que, per a protegir-se de l'amenaça i del perill, cal multiplicar les tanques. No volen recordar-se'n ja de res, i menys encara dels seus propis crims i malifetes. Fabriquen objectes dolents que acaben, efectivament, assetjant-los i llavors busquen desfer-se'n violentament.

Posseïts pels genis malèvols que no han deixat d'inventar-se i que en un tomb espectacular ara els encerclen, es plantegen qüestions més o menys semblants a les que hagueren d'enfrontar-se, no fa tant de temps, moltes societats no

occidentals enxampades en les xarxes d'unes forces que eren, d'altra banda, més destructives: la colonització i l'imperialisme.¹ A la vista de tot el que passa, ¿l'Altre pot ser considerat encara el meu proïsme? Arribats en aquests extrems, ¿com és el nostre cas ací i ara?, ¿quin valor té, exactament, la meua humanitat i la dels altres? Si la càrrega de l'Altre ha esdevingut tan aclaparadora, ¿no seria millor que la meua vida no estigués lligada a la seua presència, i la seua a la meua? ¿Per què, de totes passades, hauria jo de vetllar malgrat tot per l'altre, començant per la seua vida, si al cap i a la fi no té cap altra mira que la meua perdició? Si, fet i fet, la humanitat no existeix si no és al món i si no és del món, ¿com podríem fonamentar una relació amb els altres basada en el reconeixement recíproc de les vulnerabilitats i la finitud que compartim?

Ara ja no es tracta clarament d'ampliar el cercle, sinó de fer de les fronteres formes primitives de posar a distància els enemics, els intrusos i els estrangers, tots aquells que no són dels nostres. En un món caracteritzat més que mai per una distribució desigual de les capacitats de mobilitat i en el qual, per a molts, moure's i circular constitueixen l'única possibilitat de sobreviure, la brutalitat de les fronteres esdevé una dada fonamental del nostre temps. Les fronteres ja no són llocs que hom travessa, sinó línies que separen. En aquests espais més o menys a escala i militaritzats, se suposa que tot ha d'immobilitzar-se. Són molts els qui hi troben el seu final, deportats, si no havien estat simplement víctimes de naufragis o electrocutats.

El principi d'igualtat és derrotat tant per la llei de l'origen comú i de la comunitat de soca com pel fraccionament de la ciutadania i la seua dissociació en ciutadania «pura» (la dels autòctons) i ciutadania prestada (precaritzada i susceptible, a hores d'ara, d'anul·lació). Davant les situacions perilloses tan característiques de l'època, la qüestió, almenys en aparença, ja no és saber com es pot conciliar l'exercici de la vida i de la llibertat amb el coneixement de la veritat i la sol·licitud envers els altres. La qüestió, a hores d'ara, és saber com actualitzar, en una mena d'esclat primitiu, la voluntat de poder fent servir mitjans mig cruels i mig virtuosos.

De cop i volta la guerra s'ha instal·lat no només com a fi i com a necessitat en la democràcia, sinó també en la política i en la cultura. Ha passat a ser remei i verí: el nostre

¹ Chinua Achebe, *Le Monde s'effondre*, Présence africaine, París, 1973.

pharmakon. La transformació de la guerra en *pharmakon* de la nostra època, al seu torn, ha alliberat passions funestes que, pas a pas, empenyen les nostres societats a sortir de la democràcia i a esdevenir societats de l'enemistat, com passava en l'època de la colonització. Aquesta reconducció planetària de la relació colonial i de les seues múltiples recreacions en les condicions contemporànies no deixa al marge les societats del Nord. La guerra contra el terror i la instauració d'un «estat d'excepció» a escala mundial n'amplien l'abast.

Ara bé, ¿es pot realment tractar de la guerra com a *pharmakon* del nostre temps sense invocar Frantz Fanon, a la llum del qual s'ha escrit aquest assaig? Al cap i a la fi la guerra colonial –car és d'això que parla Fanon sobretot– ha esdevingut si no la matriu en darrera instància del *nomos* de la Terra, almenys un dels mitjans privilegiats de la seua institucionalització. Les guerres colonials –guerres de conquesta i d'ocupació i, en molts aspectes, guerres d'extermini– foren al mateix temps guerres de setge, alhora que guerres internacionals i guerres racials. Però no es pot oblidar que també tenien vessants de guerra civil, de guerres de defensa, i que les guerres d'alliberament provocaven al seu torn guerres anomenades de «contrainsurgència». En realitat allò fou una successió de guerres encadenades, causa i conseqüència les unes de les altres, raó per la qual donaren lloc a tant de terror, a tantes atrocitats. També és aquesta la raó per la qual provocaren en qui les varen patir o hi prengueren part, ara la convicció d'una omnipotència il·lusòria, ara l'espant i la dissolució pura i simple del sentiment d'existir.

Com la major part de les guerres contemporànies –incloent-hi la guerra contra el terrorisme i les diverses formes d'ocupació–, les guerres colonials foren guerres extractives i de predació. En tots els bàndols, el dels vençuts i el dels vencedors, menaren invariablement a la ruïna de quelcom d'intangible, gairebé sense nom, molt difícil d'enunciar: ¿com es pot reconèixer en el rostre de l'enemic que hom tracta d'abatre, però les ferides del qual també podríem guarir, un altre rostre de l'home en la seua plena humanitat i doncs un semblant nostre (capítol 3)? Aquestes guerres alliberaren forces passionals que multiplicaren, al seu torn, la facultat dels homes de dissociar-se. A uns els obligaren a confessar més obertament que en el passat els seus desitjos més reprimits i a comunicar-se més directament que mai amb els seus mites més obscurs.

A d'altres els oferiren la possibilitat de sortir del seu somni abissal i de tastar, potser per primera i única vegada, la força de sentir-se part del món circumdant i, de passada, de suportar la seua pròpia vulnerabilitat, les seues insuficiències. Exposats brutalment al sofriment de tercers desconeguts, uns altres, finalment, es sentiren fortament corpresos i afectats. Davant la crida del dolor d'aquests innombrables cossos, sortiren de sobte del cercle de la indiferència on hi havien romàs, fins llavors, reclosos.

Enfront del poder colonial i de la guerra colonial, Fanon havia entès que no hi havia cap altre subjecte que el vivent (capítol 3). En tant que vivent, el subjecte estava, d'entrada, obert al món. Només a través de la comprensió de la vida dels altres vivents i dels no vivents podia comprendre la seua; que ell mateix existia com a forma vivent; i que podia esmenar per això la asimetria de la relació, introduir-hi una dimensió de reciprocitat i aportar sol·licitud o cura a la humanitat. D'altra banda, Fanon considerava el gest sol·lícit com una pràctica de resimbolització que donava sempre peu a la possibilitat de la reciprocitat i de la mutualitat (la trobada autèntica amb els altres). Al colonitzat que es negava a viure castrat li recomanava girar-se d'esquena a Europa, és a dir, començar per si mateix, dreçar-se al marge de les categories que el mantenien vinclat. La dificultat no era tan sols d'haver estat assignat a una raça, sinó d'interioritzar els termes d'aquesta assignació; d'haver arribat a desitjar la castració i fer-se'n còmplice. Perquè en la ficció que l'Altre havia fabricat per a ell, tot o gairebé tot incitava el colonitzat a habitar-la com si fos la seua pell i la seua veritat.

A l'oprimit que tractava de desempallegar-se de la càrrega de la raça, Fanon li proposava, doncs, un llarg camí de guariment. Aquest guariment començava per i en el llenguatge i la percepció, pel coneixement d'aquesta realitat fonamental segons la qual esdevenir home en el món era acceptar d'estar exposat a altri. El guariment prosseguia amb un treball colossal sobre si mateix, amb noves experiències del cos, del moviment, de l'ésser-junt-amb-altres (fins i tot de la comunió) com aquell fons comú que és el que té l'home de més vivent i més vulnerable i, eventualment, amb l'exercici de la violència. Aquesta violència es dirigia contra el sistema colonial. Una de les peculiaritats del sistema colonial era produir un ventall de patiments que no suscitaven, com a resposta, ni l'assumpció de responsabilitat, ni la cura, ni la simpatia ni, sovint, la mera

pietat. Al contrari, tot estava organitzat per a esmussar en els que hi participaven la capacitat de patir a causa del patiment dels indígenes, de sentir-se afectats per aquest patiment. Més encara, la violència colonial tenia la funció d'absorbir la força del desig del sotmès i de derivar-la cap a comeses improductives. L'aparell colonial, que deia que volia el bé de l'indígena, tot suplantant-lo, no cercava tan sols de bloquejar el seu desig de vida. Mirava també de trastornar i de minvar la seua capacitat de considerar-se agent moral.

La pràctica política i clínica de Fanon s'oposà resoltament a aquest ordre. Havia posat –amb més encert que altres– el dit en una de les grans contradiccions heretades de l'era moderna, però que la seua època encara maldava per desllorigar. El vast moviment de repoblació del món inaugurat al llindar dels temps moderns s'havia resolt en una massiva «presa de terres» (la colonització) a una escala i gràcies a tècniques mai conegudes abans en la història de la humanitat. Lluny de conduir a una planetarització de la democràcia, l'allau vers les noves terres derivà en un nou dret (*nomos*) de la Terra, la principal característica del qual era de consagrar la guerra i la raça com els dos sagraments privilegiats de la història. La sacralització de la guerra i de la raça als alts forns del colonialisme en va fer, alhora, l'antídote i el verí de la modernitat, el seu doble *pharmakon*.

Fanon considerava que en aquestes condicions la descolonització, en tant que esdeveniment polític *constituent*, difícilment podia prescindir de la violència. En tots els casos, força activa primitiva, era anterior al seu adveniment. La descolonització volia dir engegar, posar en moviment un cos animat, capaç d'explicar-se exhaustivament, i implicava un xoc sense reserves amb tot allò que –anterior i exterior– l'impedia d'advenir al seu concepte. Tanmateix, per creativa que fos, la violència pura i il·limitada no estava mai a recer d'un possible engegament. La violència, bloquejada en una repetició estèril, podia degenerar en tot moment i posar la seua energia al servei de la destrucció per la destrucció.

Per la seua banda, l'acte mèdic no tenia com a funció primera l'eradicació absoluta de la malaltia o la supressió de la mort i l'assoliment de la immortalitat. L'home malalt era l'home sense família, sense amor, sense relacions humanes i sense comunió amb una comunitat. Era l'home privat de la possibilitat d'una trobada autèntica amb altres homes amb els quals no compartia *a priori* lligams de descendència o d'origen

(capítol 3). Aquest *món dels homes sense lligam* (o d'homes que només aspiren a prendre vacances dels altres) es troba encara amb nosaltres, per bé que amb formes i configuracions tothora canviant. Es troba entre nosaltres als meandres de la renovada judeofòbia i del seu parell mimètic, la islamofòbia. Es troba entre nosaltres sota la forma del desig d'*apartheid* i d'endogàmia que impregna la nostra època i que ens duu a un somni al·lucinatori: el somni d'una «comunitat sense estrangers».

Una mica a tot arreu la llei de la sang, la llei del talió i el deure de raça –els dos suplementes constitutius del nacionalisme atàvic– afloren a la superfície. La violència fins ara més o menys amagada de les democràcies es fa present, dibuixant un cercle mortífer que empresona la imaginació i del qual és cada vegada més difícil sortir-se'n. L'ordre polític, gairebé a tot arreu, es reconstitueix en tant que forma d'organització per a la mort. A poc a poc, un terror d'essència molecular i pretesament defensiu tracta de legitimar-se esborrant les relacions entre la violència, el crim i la llei, la fe, el manament i l'obediència, la norma i l'excepció o, encara, entre la llibertat, l'assetjament i la seguretat. Ja no es tracta d'eliminar del balanç de la vida en comú el crim a través del dret i la justícia. Cada vegada més, la prova suprema esdevé el risc. Ni l'*home-de-terror* ni l'home terroritzat, tots dos els nous substituïts del ciutadà, no reneugen del crim. Al contrari, com que ja no creuen simplement en la mort (donada o rebuda), la consideren la garantia última d'una història modelada a ferro i acer: la història de l'Ésser.

Qüestions com ara la irreductibilitat del lligam humà, la no separabilitat de l'humà i dels altres vivents, la vulnerabilitat de l'home en general i de l'home malalt de guerra en particular o, encara, l'esforç que cal fer per a inscriure el vivent en la llarga durada, tot plegat formava part del pensament i també de la praxi de Fanon. Els capítols que segueixen tracten d'aquestes qüestions, amb biaixos i figures canviant. Atès que Fanon demostrà una sol·licitud especial envers Àfrica i que lligà definitivament la seua sort a la del continent, és normal que Àfrica ocupe un lloc de primer pla en aquesta reflexió (capítol 4).

Sí, hi ha noms que a penes denoten la cosa i hi passen al costat o per sota. Fan un paper de desfiguració o de transvestiment. Vet ací la raó per la qual la cosa, la vertadera, tendeix a resistir-se tant al nom com a qualsevol traducció. No perquè s'amague sota una màscara, sinó perquè la seua força de proliferació és tal que tot qualificatiu esdevé superflu. Aquest

era el cas, per a Fanon, d'Àfrica i de la seua màscara, el Negre. ¿Una entitat-cambra dels mals endreços, vagarosa i sense pes específic ni relleu històric, respecte de la qual qualsevol podia dir gairebé qualsevol cosa sense que tingués cap conseqüència? ¿O força pròpia alhora que projecte capaç, amb les seues reserves de vida, d'advenir al seu concepte i d'escriure's ella mateixa en aquesta nova època planetària?

Per tal de donar compte dels mons del vivent sense caure en la repetició, Fanon es fixà en l'experiència que la gent tenia de les superfícies i de les fondàries, del món de les llums i dels reflexos del món de les ombres. Quant a les significacions últimes, sabia molt bé que calia cercar-les tant en les estructures com al costat tenebrós de la vida. D'ací l'extraordinària atenció que posava en el llenguatge, en la paraula, en la música, en el teatre, en la dansa, en els aparells, en la decoració, i en tota mena d'objectes tècnics i estructures psíquiques. Comptat i debatut, no es tracta de cap manera, en aquest assaig, d'exalçar els morts, sinó d'evocar de manera fragmentària un gran pensador de la *transfiguració*.

Per a aconseguir-ho, no he trobat un procediment més escaient que una escriptura figurativa, que oscil·la entre el vertigen, la dissolució i la dispersió. És una escriptura feta de bucles entrecreuats, les arestes i línies dels quals es troben una i altra vegada en el seu punt de fuga. El lector ja haurà entès que en aquesta escriptura la funció de la llengua és retornar a la vida allò que havia estat abandonat a les potències de la mort. Pretén tornar a obrir l'accés als jaciments del futur, començant pel futur d'aquells respecte dels quals, no fa pas tant de temps, era difícil dir-ne quina era la part d'humà i quina la d'animal, d'objecte, de cosa o de mercaderia (capítol 4).

Johannesburg, 24 de gener 2016

Vaig escriure aquest assaig durant la meua llarga estada al Witwatersrand Institute for Social and Economic Research (WISER), de la Universitat de Witwatersrand (Johannesburg, Sud-àfrica).

Al llarg d'aquests anys, he tret el més gran profit dels intercanvis constants amb els meus col·legues Sarah Nuttall, Keith Breckenridge, Pamila Gupta, Sara Duff, Jonathan Kla-

aren, Cath Burns, i recentment, Hlonipa Mokoena i Shireen Hassim. Adam Habib, Tawana Kupe, Zeblon Vilakazi, Ruksana Osman i Isabel Hofmeyr no han deixat mai d'encoratjar-me. El seminari postdoctoral que vaig fer al WISER amb la meua col·lega Sue Van Zyl i al qual Charne Lavery, Claudia Gastrow, Joshua Walker, Sarah Duff, Kirk Side i Timonthy Wright varen contribuir regularment, fou un inestimable espai de recerca i de creativitat.

Paul Gilroy, David Theo Goldberg, Jean Comaroff, John Comaroff, Françoise Vergès, Éric Fassin, Laurent Dubois, Srinivas Aravamudan, Elsa Dorlin, Grégoire Chamayou, Ackbar Abbas, Dilip Gaonkar, Nadia Yala Kisukidi, Eyal Weizman, Judith Butler, Ghassan Hage, Ato Quayson, Souleymane Bachir Diagne, Adi Ophir, Célestin Monga, Siba Grovogui, Susan Van Zyl, Henry Louis Gates i Xolela Mangcu han sigut fonts fecundes d'inspiració i, sovint sense saber-ho, interlocutors de primer nivell.

Vull agrair als meus col·legues del Johannesburg Workshop in Theory and Criticism (JWTC), Leigh-Ann Naidoo, Zen Marie i Kelly Gillespie que hagen estat companys tan fidels, així com a Najibha Deshmukh i Adila Deshmukh la seua profunda amistat.

El meu editor Hugues Jallon i el seu equip, Pascale Iltis, Thomas Deltombe i Delphine Ribouchon, han estat com de costum, un suport sense fissures.

L'assaig està dedicat a un home més enllà dels noms, Fabien Éboussi Boulaga, i a dos amics indefectibles, Jean-François Bayart i Peter L. Geschiere.

Capítol 1. La sortida de la democràcia

L'objectiu que m'he fixat en aquest llibre és de contribuir, a partir d'Àfrica, que és on visc i treballo –però també a partir de la resta del món que mai no he deixat de recórrer–, a una crítica del nostre temps: el temps de la repoblació i de la planetarització del món sota l'ègida del militarisme i del capital i, com a conseqüència darrera de tot plegat, el temps de la sortida de la democràcia (o el seu capgirament). Per a dur a bon port aquest projecte, farem servir un enfocament transversal, atent als tres motius de l'obertura, la travessia i la circulació. Un enfocament així només és fecund si dóna lloc a una lectura *a repèl* del nostre present.

Partim del pressupòsit que una desconstrucció vertadera del món, en la nostra època, comença amb el reconeixement sense embuts de l'estatus forçosament provincial dels nostres discursos i del caràcter necessàriament regional dels nostres conceptes. Comença, per consegüent, amb la crítica de qual-sevol forma d'universalisme abstracte. D'aquesta manera, el nostre enfocament malda per trencar amb l'esperit de l'època, que –com és ben sabut– tendeix al tancament i a les demarcacions de tota mena. La frontera entre ací i allà, entre proper i llunyà, entre el que és interior i el que és exterior, constitueix una mena de *Línia Maginot* per a gran part del que avui passa per «pensament global». Tanmateix, no pot haver-hi cap altre «pensament global» que aquell que, girant l'esquena a la segregació teòrica, recolza de fet en els arxius d'allò que Édouard Glissant anomenava el «Tot-Món».

Tomb, inversió i acceleració

Per a les necessitats de la reflexió que esbossem ací convé destacar quatre trets característics del nostre temps. El primer és l'estretiment del món i la repoblació de la Terra en raó del tombant demogràfic, que ara opera a favor dels mons del Sud. El desarrelament geogràfic i cultural, així com la reubicació

voluntària o l'assentament forçat de poblacions senceres en grans àrees prèviament habitades exclusivament per pobles autòctons, foren esdeveniments cabdals del nostre adveniment a la modernitat.¹ En el vessant atlàntic del planeta, dos moments significatius, vinculats a l'expansió del capitalisme industrial, marcaren aquest procés de redistribució planetària de les poblacions.

Es tracta de la colonització –iniciada a principis del segle XVI amb la conquesta de les Amèriques– i del tràfic d'esclaus negres. Tant el comerç negrer com la colonització coincidiren en gran part amb la formació del pensament mercantilista a Occident, si és que no en foren simplement l'origen.² El comerç negrer comportava l'hemorràgia i l'extracció dels braços més útils i de les energies més vitals de les societats proveïdores d'esclaus.

A les Amèriques, la mà d'obra servil d'origen africà fou obligada a treballar en el marc d'un vast projecte de sotmetiment de l'entorn natural amb l'objectiu de posar-lo en valor de manera racional i rendible. En molts sentits, el règim de plantació fou, abans que res, el dels boscos i arbres que calia talar, cremar i desbrossar regularment; el del cotó o la canya de sucre que havia de substituir la natura preexistent, paisatges antics que s'havien de remodelar, formacions vegetals anteriors que s'havien de destruir; un ecosistema que s'havia de substituir per un agrosistema.³ Ara bé, la plantació no era només un dispositiu econòmic. Per als esclaus trasplantats al Nou Món, era també l'escenari on s'hi esdevenia un nou començament. Ací, començava una vida que seria viscuda segons un principi essencialment racial. La raça així entesa, però, lluny de ser un mer significat biològic, remetia a un cos sense món i fora del sòl, un cos d'energia combustible, una mena de doble de la natura que hom podia transformar, a través del treball, en stock o fons disponible.⁴

1 Paul Gilroy, *L'Atlantique noir. Modernité et doublé conscience*, Éditions Amsterdam, París, 2010 [1993].

2 Per a una panoràmica general, vegeu Parkakunnel Joseph Thomas, *Mercantilism and East India Trade*, Frank Cass, Londres, 1963; William J. Barber, *British Economic Thought and India, 1690-1858*, Clarendon Press, Oxford, 1975.

3 Vegeu Walter Johnson, *River of Dark Dreams. Slavery and Empire in the*

Cotton Kingdom, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013.

4 A Richard S. Dunn, *A Tale of Two Plantations. Slave Life and Labor in Jamaica and Virginia*, Harvard University Press, Cambridge, 2014, hom trobarà una anàlisi comparada d'aquesta institució.

La colonització, d'altra banda, consistia també en l'expulsió dels qui eren considerats, des de diversos punts de vista, sobrers, excedentaris al si de les societats colonitzadores. Era el cas, en particular, dels pobres a càrrec de la societat i dels vagabunds i dels delinqüents que es considerava que perjudicaven la nació. Era una tecnologia de regulació dels moviments migratoris. N'eren molts, els qui en aquella època, consideraven que aquesta forma de migració beneficiaria en darrera instància als països d'origen. «No tan sols un gran nombre d'homes que viuen a hores d'ara en l'ociositat entre nosaltres, i constitueixen un pes, una càrrega, i no aporten res a aquest regne, seran empesos d'aquesta manera al treball, sinó que també els seus fills majors de dotze i catorze anys, o menors, seran apartats de l'ociositat, posant-los així a fer mil coses fútils, que seran potser bones mercaderies per a aquest país», escrivia, per exemple, Antoine de Montchrestien en el seu *Traité d'économie politique* a principis del segle XVII. I més encara, afegia, «les nostres dones desvagades [...] s'ocuparan d'arrencar, tenyir i separar plomes, d'aconseguir, batre i treballar el cànem, de collir el cotó, i de tintar diverses coses». Els homes, per la seua banda, podien «ser utilitzats per a treballar en les mines, per a llaurar, i fins i tot en la caça de balenes [...] i a més en la pesca del bacallà, del salmó, de l'areng, i en la tala d'arbres», hi conclouïa.⁵

Del segle XVI al XIX, aquestes dues modalitats de repoblació del planeta a través de la predació humana, l'extracció de riqueses naturals i la incorporació al treball de grups socials subalterns, constituïren els grans reptes econòmics, polítics i, en molts aspectes, filosòfics del període.⁶ Així, tant la teoria econòmica com la teoria de la democràcia foren en part construïdes a partir de la defensa o de la crítica d'una o l'altra d'aquestes dues formes de redistribució espacial de les poblacions.⁷ Unes formes que, al seu torn, originaren múltiples conflictes i guerres de repartició o d'acapament. Com a

5 Antoine de Montchrestien, *Traité d'économie politique*, Droz, Ginebra, 1999 [1615], p. 187.

6 Vegeu, per exemple, Josiah Child, *A New Discourse of Trade*, J. Hodges, Londres, 1690, p. 197; Charles Davenant, «Discourses on the public revenue on the trade», en *The Political and Commercial Works. Collected and Revised by Sir Charles Whitworth*, R. Horsfield, Londres, 1967 [1711], p.3.

7 Vegeu Christophe Salvat, *Formation et diffusion de la pensée économique libérale française. André Morellet et l'économie politique du XVIIe siècle*, tesi, Lió, 2000; Daniel Diatkine (dir.), «Le libéralisme à l'épreuve: de l'empire aux nations (Adam Smith et l'économie coloniale)», *Cahiers d'économie politique*, n° 27-28, 1996.

resultat d'aquest moviment de caràcter mundial va sorgir una nova divisió de la Terra: al centre, les potències occidentals i, a l'exterior o als marges, les perifèries –àmbits de lluita a ultrança i destinades a l'ocupació i al saqueig.

Cal tenir present, encara, la distinció que hom fa generalment entre la colonització comercial –o de factories– i la colonització d'assentament de població pròpiament dita. Certament, en tots dos casos, es considerava que l'enriquiment de la colònia –de qualsevol colònia– no tenia cap sentit si no contribuïa a l'enriquiment de la metròpoli. La diferència, però, era que la colònia de població era concebuda com una extensió de la nació mentre que la colònia de factoria o d'explotació no era més que una manera d'enriquir la metròpoli per mitjà d'un comerç asimètric, no equitatiu, gairebé sense cap inversió important en el lloc.

D'altra banda, el control sobre les colònies d'explotació estava teòricament destinat a una finalitat concreta, i la implantació dels europeus en aquests llocs es considerava provisional. En el cas de les colònies de població, la política de migració pretenia conservar en l'àmbit de la nació gentes que s'haurien perdut si hagueren restat al país. La colònia servia d'exutori per a aquests indesitjables, per a les categories de la població «els crims i les disbauxes» de les quals haurien pogut ser «ràpidament destructives», o les necessitats de les quals els haurien dut a la presó o els haurien forçat a captar, de manera que haurien esdevingut inútils per al país. Aquesta partició de la humanitat en poblacions «útils» i «inútils» –«excedentàries» i «supèrflues»– és encara la regla: la utilitat es mesura bàsicament segons la capacitat de desplegament de la força del treball.

De tota manera, la repoblació de la Terra a l'inici de l'època moderna no passà tan sols per la colonització. Migracions i mobilitat s'expliquen igualment per factors religiosos. En el període 1685-1730, arran de la revocació de l'Edicte de Nantes, fugiren de França entre 170.000 i 180.000 hugonots. L'emigració religiosa afectà també moltes altres comunitats. En realitat, diferents tipus de circulació internacional s'encavalquen, ja foren els jueus portuguesos amb les seues xarxes comercials que s'articulaven entorn dels grans ports europeus d'Hamburg, Amsterdam, Londres o Bordeus; els italians, amb una forta presència en el món de les finances, dels negocis, o en oficis altament especialitzats com ara el vidre o els productes de luxe; o fins i tot els soldats, mercenaris o enginyers que,

en el context dels múltiples conflictes de l'època, passaven alegrement d'un mercat de la violència a un altre.⁸

A l'alba del segle XXI, el tràfic d'esclaus i la colonització de les regions més llunyanes del globus ja no són els mitjans a través dels quals es du a terme la repoblació de la Terra. El treball, en la seua accepció tradicional, ja no és necessàriament el mitjà privilegiat de formació del valor. El moment és, tanmateix, de sacsejada, de grans i petites dislocacions i transferències, en poques paraules, d'aparició de noves figures de l'èxode.⁹ Les noves dinàmiques de moviment de població i de la formació de diàspores estan lligades en bona part al comerç o els negocis, a les guerres, als desastres ecològics i a les catàstrofes ambientals, i a les transferències culturals de tota mena.

L'envelliment accelerat dels conjunts humans de les nacions riques del món representa, des d'aquest punt de vista, un esdeveniment d'una envergadura considerable. És just el contrari dels excedents demogràfics típics del segle XIX adés esmentats. La distància geogràfica, com a tal, ja no és un obstacle per a la mobilitat. Les grans rutes de les migracions es diversifiquen alhora que hom instal·la dispositius d'encerclament de les fronteres cada vegada més sofisticats. Els fluxos migratoris van en diverses direccions simultàniament tot i que, certament, són centrípets i particularment Europa i els Estats Units no deixen de ser els grans punts de fixació de les multituds en moviment, sobretot de les procedents dels fogars de la pobresa al món. Sorgeixen ací noves aglomeracions i es construeixen, malgrat tot, ciutats polinacionals. A poc a poc, en el context de les noves formes de circulació internacional, apareixen en el conjunt del planeta nous mòduls, diversificats, de territoris en forma de mosaic.

Aquesta nova dispersió –que s'afegeix a onades migratòries anteriors procedents del Sud– difumina els criteris de pertinència nacional. Pertànyer a la nació no és ja només una qüestió d'origen, sinó també d'elecció. Una massa tothora creixent de persones participa a hores d'ara de diversos tipus de nacionalitat (nacionalitat d'origen, de residència, d'elecció) i de

⁸ Vegeu Jean-Pierre Bardet i Jacques Dupaquier (dir.), *Histoire des populations de l'Europe*. I. *Des origines aux prémices de la révolution démographique*, Fayard, París, 1998.

⁹ Sobre l'abast d'aquestes noves formes de circulació, vegeu WORLD

BANK, *Development Goals in an Era of Demographic Change*. Global Monitoring Report 2015/2016, 2016 (disponible en <www.worldbank.org>).